Wetenschappelijk onderzoek en collectiebeheer in erfgoedbibliotheken.

Robert Nouwen

Versie 2017-01-18

Inleiding

Mensen hebben steeds boeken van de meest uiteenlopende aard verzameld. Welke boeken worden verzameld, doet er in feite niet toe. Het verzamelen zelf is belangrijk. Ieder verzamelaar zal dit in zekere zin erkennen: hij kijkt met liefde naar zijn bibliotheek, betast en streelt zijn geliefde boeken. Het gepassioneerd verzamelen heeft tot schitterende collecties geleid, vaak met een eigen verhaal. Een erfgoedcollectie van een bibliotheek vertelt doorgaans veel over de bibliothecaris of de conservator die aan de grondslag van een bepaalde verzameling ligt. En zo zijn collecties vaak het resultaat van wisselende selectieprincipes gestuurd door de interesses van de respectievelijke bibliothecaris of conservator. Erfgoedinstellingen, waaronder dus ook erfgoedbibliotheken zoals de Koninklijke Bibliotheek van België, vormen allen samen het materiële geheugen van de maatschappij. Vanuit dat standpunt mag men veronderstellen dat het tot stand komen en het beheer van de patrimoniale collecties in erfgoedbibliotheken niet gestuurd worden door de passie van de verzamelaar, maar door wetenschappelijk onderzoek. De vraag stelt zich uiteraard of dit met de realiteit overeenkomt.

De bestaansreden van erfgoedbibliotheken ligt fundamenteel in het verzamelen, behouden, beheren en ontsluiten van een representatieve staal van het gedrukt erfgoed.[1] Het doel is het erfgoed veilig stellen voor de toekomst en de medeburgers er deelgenoot van maken. Wanneer een erfgoedbibliotheek een duurzaam beheer van haar collecties wil realiseren en tegelijk iedereen een kwaliteitsvolle en duurzame toegang wil verlenen, dan kan zij dat enkel doen door het ontwikkelen van een wetenschappelijk programma als grondslag voor een actieve en gefundeerde collectiewerking .

Deze uitgangspunten hebben een rechtstreekse invloed op de invulling van het wetenschappelijk onderzoek. Al te vaak zien wij dat het wetenschappelijk onderzoek in instellingen zich enkel oriënteert op de collecties. Hoe belangrijk ook, de kennis van de collecties mag niet louter op zichzelf staan. Daarom zal het wetenschappelijk onderzoek binnen een erfgoedbibliotheek collectiegericht, instellingsgericht en maatschappijgericht te zijn. Binnen die context wens ik voor het wetenschappelijk onderzoek drie strategische lijnen te definiëren:

1. wetenschappelijk onderzoek en collectiebeleid

[1] Comp. avec la définition ICOM du musée qui fait référence dans la communauté internationale: "*Un musée est une institution permanente sans but lucratif au service de la société et de son développement ouverte au public, qui acquiert, conserve, étudie, expose et transmet le patrimoine matériel et immatériel de l'humanité et de son environnement à des fins d'études, d'éducation et de délectation.*"

2. wetenschappelijk onderzoek en collectiebeheer
3. wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke relevantie

1. Wetenschappelijk onderzoek en collectiebeleid

Geen erfgoedbibliotheek zonder collectie, geen collectie zonder een collectiebeleid. Het doel van iedere erfgoedinstelling is de kwaliteit van de collectie, die zij beheert, te verhogen. Gezien het feit dat de erfgoedinstellingen wegens beperkte budgetten niet langer een vooraanstaande rol kunnen spelen in de internationale (kunst-)markt, moeten zij het verschil maken met hun wetenschappelijke competenties. Het spreekt vanzelf dat de waarde van een boek of een document slechts kan worden bepaald op grond van een diepgaande kennis van de collectie zelf.[2]

Het is dus des te opvallender dat de erfgoedbibliotheken in België nauwelijks over goed uitgeschreven en wetenschappelijk gefundeerde collectiebeleidsplannen beschikken.[3] Zeker in het licht van de steeds toenemende bewaarkosten zal de samenleving steeds vaker vragen of we bepaalde boeken wel nodig hebben. Cruciaal is de vraag naar de cultuur-historische betekenis van welbepaalde boeken en/of deelcollecties voor de bibliotheek. Hoe verhoudt het boek zich tot het ontstaan en de ontwikkeling van de verzameling? Welk is de pedigree ervan? Welk is het maatschappelijk belang? Welk is ook de waarde van de collectie? Enkel gericht wetenschappelijk onderzoek kan hierop een antwoord schenken.

De boeken en documenten die een collectie van een erfgoedbibliotheek vormen, zijn doorgaans via vele wegen in de instelling gekomen. Zo toont de verzamelgeschiedenis van veel erfgoedbibliotheken dat zij vaak complete privécollecties hebben opgenomen. De zogenaamde fondsen verwijzen onder meer daar naar. Daaraan worden in de loop van de jaren schenkingen, legaten en aankopen toegevoegd. Tegelijk wordt vastgesteld dat de interesses van de bibliothecarissen en de conservatoren zeer vaak een belangrijke rol in de collectievorming spelen.[4] Het onderzoeken en documenteren naar de ontstaansgeschiedenis van de bibliotheekcollectie en haar onderdelen helpt te begrijpen wat er is verzameld en waarom. Zo kan een oude collectie en de daarachter liggende verzamelfilosofie bij voorbeeld de vertaling zijn van een welbepaald wereldbeeld. Bij oudere verzamelingen werd dat wereldbeeld in belangrijke mate bepaald door de ‘elite’. Op basis van dergelijk onderzoek kan ook worden nagegaan wat niet werd verzameld. Het is bij voorbeeld opmerkelijk hoe de Koninklijke Bibliotheek van België op bepaalde domeinen de aansluiting met de hedendaagse cultuuruitingen heeft gemist. Zo is de moderne en hedendaagse prentkunst na de tweede wereldoorlog slechts zeer fragmentarisch aanwezig. Onder meer Marcel Broodthaers, die

[2] De waarde van een boek of een document kan worden bepaald door zijn intrinsieke, artistieke, documentaire, wetenschappelijke en financiële kwaliteiten. Het feit dat de marktwaarde van een object, in tegenstelling tot de effectieve kostprijs, geen rol speelt in de verwerving van een boek of een document, betekent niet dat de markt geen voorwerp van onderzoek kan zijn. Het is duidelijk dat de erfgoedcollecties deel uitmaken van het patrimonium van een overheid en dus ook een boekhoudkundige waarde bezitten. Het is opmerkelijk dat binnen de instellingen de facto nauwelijks wetenschappelijk onderzoek wordt gedaan naar de ontwikkeling van de (kunst-)markt. Vgl. bv. Klink, P. W. V.,2005, Kunsteconomie in nieuw perspectief Groningen.

[3] http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/activiteit/collectiebeleid. Comp. The British Library: http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/coldevpol

[4] Vgl. hier P. Gielen & R. Laermans, 2005, Cultureel Goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem, Tielt, p. 157.

een fundamentele en internationale rol heeft gespeeld in de prentkunst en een retrospectieve in het Moma te New York kreeg, is niet in de collectie van het prentenkabinet vertegenwoordigd. Tegelijk is de Belgische moderne populaire muziek zo goed als volledig afwezig, dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot The British Library die een van de grootste verzamelingen van pop music recordings bewaart.[5] Om die voormalige visies op de eigen collecties helder te krijgen is het dus noodzakelijk het historisch kader van de instelling te reconstrueren en voortdurend tegen het licht te houden: Wat zijn de sterke punten van de collectie? Hoe heeft het verzamelbeleid zich ontwikkeld? Hoe zijn latere accenten in de collectie ontstaan? Welk is de relatie met de markt? Wat hebben we niet verzameld en is dat terecht?

Wetenschappelijk onderzoek moet een verzamelbeleid vorm geven. Dit moet met een zo groot mogelijke acribie worden gevoerd omdat het verzamelbeleid van nu bepaalt wat de instelling later ter beschikking zal hebben en dus ook welke maatschappelijke positie zij in de toekomst zal innemen. In dat opzicht is het onderzoek naar de relevantie van nieuwe erfgoedcollecties bijzonder belangrijk. Met die relevantie verwijzen we naar de relatie met de aanwezige (deel-)collectie, met de visie en missie van de instelling, enz. Tegelijk is het belangrijk een grondig onderzoek te voeren naar de pedigree van het boek of het document. Het uitsluiten van een dubieuze herkomst vergt soms een diepgaand historisch onderzoek.[6] Tenslotte vergt ook het bepalen van de context een grondig onderzoek. Die context kan verbonden zijn aan het ontstaan, maar evenzeer aan de eerste eigenaar of specifieke vriendschappen. Dergelijk onderzoek kan verrechtvaardigen dat van sommige boeken bijvoorbeeld een tweede , derde of vierde exemplaar wordt aangekocht.

2. Wetenschappelijk onderzoek en collectiebeheer

Het historisch onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van een collectie speelt een belangrijke rol in het beheer ervan. Is de collectie tot stand gekomen op een systematische dan wel een ecologische wijze en welke ordening hebben we dan aan de collecties gegeven? Bij het systematisch verzamelen richt men zich op één, welbepaald onderwerp. Het ecologisch verzamelen slaat op het opnemen van gehelen die een welbepaalde samenhang bezitten. Net als in het archiefwezen wordt daarmee het 'herkomstbeginsel' aangehouden, dit wil zeggen dat de eigen historische eenheid van elk fonds wordt geëerbiedigd.[7] De vraag stelt zich bij gevolg of die historische eenheid zich ook in de ordening van de collectie vertaalt?

Maar in een erfgoedbibliotheek gaat het om meer. Het beheer van erfgoedcollecties is een samenspel van wetenschappelijke disciplines geworden die zich allen richten op het beheer en het behoud ervan: preventieve bewaring, conservering en restauratie, de ontwikkeling van de nieuwe technologieën,

[5] http://www.bl.uk/collection-guides/pop-music: "*The British Library holds one of the largest and most wide-ranging collections of popular music in the world. It contains commercial releases, documentaries, interviews and live performances from all eras and genres together with magazines, fanzines, books and other publications to provide the user with a comprehensive picture of popular music and its history. - See more at*: http://www.bl.uk/collection-guides/pop-music#sthash.FTxevx7G.dpuf"

[6] Gillis Neyts

[7] Cfr. Muller, Feith en Fruin die in 1898 het 'respect des fonds' introduceerden in hun "Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven".

specifiek ook op de gebieden van klimatologie, de informatietechnologie, beeldvorming, enzovoort. Op ieder van deze gebieden is zowel fundamenteel als toegepast wetenschappelijk onderzoek noodzakelijk.[8]

Inzake collectiebeheer hebben wij de afgelopen decennia gezien hoe de fichier geleidelijk aan werd vervangen door informaticatoepassingen. Zij worden gebruikt voor zowel het beheer als de ontsluiting van de collecties. Op het vlak van de ontwikkeling van de nieuwe technologieën hebben de bibliothecarissen en conservatoren onder meer een rol te spelen op het vlak van metadatastandaarden die noodzakelijk zijn voor de catalografie en/of inventarisering van de collecties. Hoewel de collecties van erfgoedbibliotheken in principe bibliotheekcollecties zijn, dienen zij op grond van hun specifieke verschijningsvormen in een aantal gevallen toch met andere standaarden te worden beschreven. Hoe komt een erfgoedbibliotheek tot een globaal metadataschema dat enerzijds de zuivere beheer-metadata die noodzakelijk zijn om de individuele 'objecten' terug te vinden, te beheren en informatie erover uit te wisselen en anderzijds de 'wetenschappelijke' beschrijvende metadata die voor iedere collectie specifiek kunnen zijn?[9] Behoort dit enerzijds tot de kerntaken van een bibliotheek, dan is een deelnamen in projecten van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek even noodzakelijk. De KBR participeert in deze context in het project MADDLAIN, Identifying Needs to Modernize Access to Digital Libraries and Archives[10] an ADOCHS, Auditing Digitization Outputs in the Cultural Heritage Sector. MADDLAIN betreft een onderzoeksproject met als doel het moderniseren van de digitale toegang tot de collecties van de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksarchief en het CegeSoma terwijl ADOCHS onderzoek voert naar contrôle des données produites par les processus de numérisation dans le secteur du patrimoine culturel.

Op het vlak van preservering, conservering en restauraties spelen wetenschappelijk expertise en toegepast onderzoek een bijzonder belangrijke rol.[11] De tijd is voorbij dat conservatoren zelf beslisten wat al dan niet moet gebeuren. Op basis van hun kennis van de collectie kunnen zij nog enkel de prioriteiten bepalen en de 'filosofische' lijnen uitzetten via wetenschappelijk onderbouwde beleidsplannen samen met prioriteitenplannen.[12] Tegelijk is er het onderzoek dat concrete restauratieprojecten moet ondersteunen. Ik denk hierbij onder meer aan het onderzoek, voorafgaand aan de restauratie van de Rijmbijbel van Jacob Van Maerlandt. Zonder bijzondere achtergrondinformatie is het onmogelijk om weloverwogen beslissingen te nemen. De problematiek inzake conservering en restauratie van dit iconisch handschrift is van die aard dat enkel een team van

[8] Vgl. http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/science-research

[9] Cfr. in eerste instantie Jenn Riley, 2009-2010, Glossary of Metadata Standards, http://www.dlib.indiana.edu/~jenlrile/metadatamap/seeingstandards_glossary_pamphlet.pdf. Een van de belangrijke standaarden op het vlak van bibliotheekbeheer is MARC 21. Voor het beheer van prentencollecties wordt onder meer beroep gedaan op CDWA, op CIDOC Core Data Standard for Archaeological Objects voor de munten, op 'INHarmony' voor documenten in verband met muziek, op EAD & AMREMM voor manuscripten. DC is een intermediaire standaard. Belangrijk in dit kader is LODLAM: Linked Open Data for Libraries, Archives and Museums waaraan verscheidene bibliotheken alsook Europeana deelnemen. The British Library heeft hierover een hele strategie uitgewerkt: http://www.bl.uk/bibliographic/main.html & Unlocking The Value. The British Library's Collection Metadata Strategy 2015-2018, http://www.bl.uk/bibliographic/pdfs/british-library-collection-metadata-strategy-2015-2018.pdf.

[10] https://www.maddlain.iminds.be/nl/start/

[11] E.g. The British Library: http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/science-research & http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/articles/index.html

[12] P.e. Bibliothèque nationale de France. Charte de la conservation. Version actualisée 2014: http://www.bnf.fr/documents/charte_conservation.pdf & Charte de la conservation. Document annexe comprenant les actions prioritaires: http://www.bnf.fr/documents/charte_conservation_annexes.pdf ; Koninklijke Bibliotheek van Nederland. Collectiebehoudsplan 2010-2013: https://www.kb.nl/sites/default/files/docs/collectiebehoudsplan_2010-2013.pdf

wetenschappelijk geschoolde restauratoren de aanbevelingen van de conservator in een adequate behandeling kan omzetten.

Op het vlak van fundamenteel onderzoek neemt de Koninklijke Bibliotheek onder meer deel aan het Brain-project Fingerprint (Innovative Visual Data Management for Drawings and Prints Collections). ***Hier nog wat uitleg aan toevoegen***

3. Wetenschappelijk onderzoek en maatschappelijke relevantie

Noch het collectiebeleid, noch het collectiebeheer kunnen zonder een diepgaande en gedegen wetenschappelijke kennis van de collectie. Dat geldt minstens in even grote mate voor het definiëren van de maatschappelijke relevantie van de bibliotheekcollecties. Deze ligt in de eerste plaats in het feit dat erfgoedbibliotheken een uitzonderlijk cultuurpatrimonium moeten bewaren voor de toekomstige generaties. Het vaststellen van die uitzonderlijke waarde kan slechts via wetenschappelijke kennis en vertaalt zich onder meer in de wetenschappelijke documentatie van het bewaarde erfgoed en het samenstellen van een topstukkenlijst binnen een internationaal perspectief.[13]

Vervolgens raakt de valorisatie van de collecties in zekere zin aan de fundamenten van de erfgoedbibliotheken. Een valorisatie van erfgoedcollecties werd in het verleden al te zeer geïnterpreteerd als het ter beschikking stellen voor wetenschappelijk onderzoek enerzijds, als wetenschappelijke valorisatie gemeten in termen van publicaties anderzijds. Onder meer dank zij de opkomst van nieuwe technologieën is de erfgoedbibliotheek naast een kenniscentrum, echter steeds meer ook een publieke ruimte waar kennis en beleving samen komen.[14]

Met de valorisatie van de collecties wordt even niet verwezen naar die ‘eng wetenschappelijke werking’. Waar het in het bijzonder om gaat is wetenschappelijk onderzoek in functie van een publiekgeoriënteerde collectiewerking, de educatieve werking zo men wil. De fundamentele vragen zijn : wat moeten wij verstaan onder educatieve werking in een wetenschappelijke erfgoedbibliotheek? Beperkt educatieve werking zich tot het aanbieden van activiteiten aan kinderen en jongeren al dan niet binnen een klasverband, dus een alternatieve en/of ondersteunende vorm van onderwijs of gaat het om veel meer, met name het ontwikkelen van cultuureducatie, dus elke vorm van intentionele educatie die een bewuste omgang met cultuur en erfgoed nastreeft ? In die betekenis richt cultuureducatie binnen de cultuur- en erfgoedsector, waartoe dus ook de bibliotheken behoren, zich zowel naar kinderen, jongeren als naar volwassenen.

Het is duidelijk dat het wetenschappelijk onderzoek in functie van cultuureducatie een compleet andere oriëntering vraagt en per definitie een toegepast onderzoek is. Het gaat veel meer om een voortdurend bevragen van de collecties gestoeld op een dynamische omgang met verleden en heden. Op het einde van zijn leven schreef Johan Huizinga dat indien de geschiedenis betekenis wil

[13] P. Delsaerdt, J.-M. Duvosquel, L. Simons & C. Sorgeloos, 2005, Honderd schatten uit de Koninklijke Bibliotheek van België, Antwerpen – Brussel.
[14] De musea hebben al geruime tijd een vergelijkbare ontwikkeling doorgemaakt. Zie hierover P. VAN MENSCH (ed.), 1989, Professionalising the Muses. The Museum Profession in Motion, Amsterdam.

krijgen, ze voor iedereen moet zijn, en niet alleen voor de geschiedkundigen.[15] Wetenschappelijk onderzoek kan zich dus niet enkel oriënteren op de collecties zelf, maar moet getuigen van een specifieke feeling voor datgene wat zich in de maatschappij afspeelt.

Besluit

Het is duidelijk dat een belangrijk facet van het wetenschappelijk onderzoek betrekking moet hebben op het verwerven, beheren en behouden van de collecties. De kwaliteit van een erfgoedbibliotheek wordt bepaald door de kwaliteit van haar verzameling, zowel vanuit het standpunt van haar consistentie als van haar toestand van bewaring. Daartoe is een consistent collectiebeleid noodzakelijk. Het is niet langer voldoende boeken en documenten te verzamelen. Verzamelen wordt onderbouwd door interdisciplinair wetenschappelijk onderzoek. Maar tegelijk is het belangrijk dat de erfgoedbibliotheken in het wetenschappelijk onderzoek hun maatschappelijke verankering niet uit het oog verliezen!

[15] J. Huizinga, 1941, Over vormverandering der geschiedenis, Verzamelde werken VII. Geschiedwetenschap / hedendaagsche cultuur, 1950, http://www.dbnl.org/tekst/huiz003gesc03_01/huiz003gesc03_01_0008.php